

דרשות חכמים בציבור

מים ראשונים: "באמצעות הדרשה בציבור השתדלו החכמים להורות וללמד את הקהל – לרבות פשוטי העם, נשים וטף – את יסודות האמונה היהודית. הדרשה שימשה להם הזדמנות להשיב על בעיות השעה, להגיב על דעותיהם של הכיתות והכופרים, להאיר באור חדש את דברי התורה ולחשוף את משמעותה בשביל 'הדורות הללו'". ציטוט מתוך המבוא לספרו הקצר של פרופ' יוסף היינמן 'דרשות בציבור בתקופת התלמוד', מוסד ביאליק תשמ"ב. הספר סוקר עשרים דרשות בציבור 'קלאסיות' ומתמקד בניחותא במבנה ובתוכן. במבוא לספר, סוקר פרופ' י. היינמן את עצם היווצרותה של 'הדרשה בציבור' וחשיבותה הגדולה ככוח מאחד, מלכד ומנחם, ונותן תקווה לעם בשנים הקשות שלאחר החורבן והשמד שבא בעקבות כישלון מרד בר כוכבא. אנחנו נלך בכיוון קצת שונה, של עצם קיום הדרשה, ונתבשר ממספר דוגמאות של חכמים, שלצד דרשותיהם הלמדניות בבית המדרש, עמדו ודרשו לציבור הרחב. והכל, כמובן, לכבוד שבת הגדול. ראה דברינו דרשות גדולות בשבת זו בשנה האחרת.

דברים רבה פרשת כי תבוא, פרשה ז סימן ח – הקהל את העם

מעשה ברבי שהיה דורש בבית המדרש הגדול. וכשהיה מבקש ליכנס לדרוש, היה אומר: ראו אם נתכנסו כל הקהל! ומהיכן אתה למד? ממתן תורה. מנין? שנאמר: "באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי" (דברים ד ט).¹

תלמוד ירושלמי מסכת ביצה פרק א הלכה ז – לשאת את הדרשן לבית המדרש

בר בריה דרבי יהושע בן לוי מיטען בסדינא מיעול מידרוש בציבורא בשבתא. אמר רבי זריקן לרבי זעורה: כד תיעול לדרומא, את שאיל לה. אשתאלת לרבי סימון. אמר לון רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: לא סוף דבר שצורך לרבים בו, אלא שמא יצרכו לו.²

בראשית רבה צח יא, פרשת ויחי – דרשה מכינה

ר' יהודה בן נחמן ור' לוי היו נוטלים שני סלעים בכל שבת לצִמְתָּה³ את הציבור של ר' יוחנן.⁴ ... אמר לו: אמרתה מעומד, תזכה ותאמרנה מיושב. ושימש דְרוֹשׁ שתיים ועשרים שנה.⁵

¹ יסודותיה של הדרשה בציבור הם במעמד סיני. משם, לכינוס כל ישראל ע"י משה לפני מותו: "הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם" בסוף פרשת וילך ומשם להעברת השריט ליהושע, כמתואר בספרי זוטא (במדבר) פרק כז פסוק יט: "והעמדת אותו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה - שיהא מומחה מפי אלעזר הכהן ומפי כל העדה, מלמד שאמר לו הקב"ה למשה: לך והעמיד תורגמן ליהושע ויהא יושב ודורש ושואל לפניך בראש כל גדולי ישראל". ראה גם ילקוט שמעוני ראש פרשת ויקהל: "וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וכו' (שמות לה א). רבותינו בעלי אגדה אומרים: מתחילת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בראשה "ויקהל", אלא זאת בלבד. אמר הקב"ה: עשה לך קהילות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת, כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהילות בכל שבת ושבת ולכנוס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה איסור והיתור כדי שיהא שמי הגדול מתקלס בין בני. מכאן אמרו: משה תקן להם לישראל שיהיו דורשין בענייניו של יום: הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות החג בחג". כבר הארכנו לדון בדרשות במקרא בדברינו מעמד הקהל לאורך הדורות בפרשת וילך. שם גם הראינו ש'הקהל' הראשון, עפ"י המדרש, כבר קדם לכולם בפרשת החודש במצרים. אך הפעם אנחנו עם דרשות חכמים ולא דווקא בשבת הגדול, שבת תשובה, לפני החגים וכו', אלא דרשות חכמים בציבור באופן כללי.

² ירושלמי זה הוא על המשנה במסכת ביצה פרק א משנה ה: "בית שמאי אומרים: אין מוציאין את הקטן ולא את הלולב ולא את ספר התורה לרשות הרבים ובית הלל מתירים". מדובר בהוצאה מרשות לרשות ביום טוב, שבית שמאי אוסרים משום שביום טוב מותר רק אוכל נופש ואילו בית הלל סבורים שמתוך שהותר לצרכי אכילה, הותר גם לצרכי מצווה. באה הגמרא בירושלמי ואומרת שמתוך טלטול את הדרשן לבוא לדרוש גם בשבת כי זה צורך הרבים. ראה שם בדומה גם על טלטול רופא בשבת: "רבי ירמיה הורי לבר גירונטי אסיא מיטענה בסדינא מיעול מבקרא ביישיא בשבתא". הרי לנו שהדרשן הוא כמו רופא! אגב, פרט מעניין, שים לב שמדובר בנכדו של הדרשן הגדול ר' יהושע בן לוי, זה שיצא באמצע בית המרחץ לכבוד שבת, כי נזכר שקבע ללמוד את הפרשה עם נכדו. ראה הסיפור בירושלמי שבת פרק א הלכה ב, מובא בדברינו והודעתם לבניך ולבני בניך בפרשת ואתחנן. הלימוד עם הנכד השתלם! הנה הנכד, גם כאשר בערוב ימיו לא יכול היה ללכת לבית המדרש, היו מטלטלים אותו בסדין (מנשא) כדי להוליכו לבית הכנסת לדרוש לפני הציבור. וכשרצו לברר סופית את ההלכה (לאחר שכבר עשו מעשה), הלכו ושאלו את רבי סימון וזה אמר להם בשם הסבא, ר' יהושע בן לוי, שמתלטלין לא רק כאשר יש צורך ברוך, אלא גם "שמא יצטרכו".

³ לכנס. כמו צמה קלועה. ראה במדרש בראשית רבה סד להלן על "הקהילות שהיו מצומות בבקעת בית רימון". ראה המדרשים על "מבעד לצמתך" בשיר השירים (שלושה מופעים), כיצד עמדו בני ישראל לפני הר סיני וכיצד יושבים התלמידים בבית המדרש.

⁴ ראה מקור מדרש זה בירושלמי סוכה פרק ה הלכה א. הרי לנו 'דרשן חימום' שמקדים את הדרשן המרכזי. ראה הסיפור המלא שם במדרש, שר' לוי, הדרשן המקדים אמר דבר אחד, ור' יוחנן הדרשן המרכזי אמר דבר אחר שסתר את דבריו (מאיזה שבת בא הביא יונה בן אמתי) ולשבת הבאה ביקש ר' לוי מר' יהודה בן נחמן להתחלף, על מנת לפשר את הסתירה בין דרשתו ודרשת ר' יוחנן רבו ובזכות זה זכה ר' לוי להיות דרשן מבוקש שנים רבות. כדלהלן.

⁵ אגב סיפור זה שהביאונו בתמצית, למדנו שבתחילת דרכו נהג הדרשן לעמוד לפני הציבור. אבל בהמשך, ככל שנעשה מפורסם ואולי זקן יותר, היה יושב. עוד למדנו, מה שנראה גם להלן, את השם הארץ ישראלי "דְרוֹשׁ" ככינוי לדרשן.

בראשית רבה פרשת חיי שרה, פרשה נח סימן ג – לעורר הקהל המתנמנם

רבי עקיבא היה יושב ודורש והצבור מתנמנם. בקש לעוררם, אמר: מה ראתה אסתר שתמלוך על שבע ועשרים ומאה מדינה? אלא תבוא אסתר שהיתה בת בתה של שרה שחיתה מאה ועשרים ושבע מדינות.⁶

בראשית רבה פרשת נח, לג ה – דרשה המעוררת בכי

דרש ר' עקיבא מעשה דור המבול בגנוק של מדי ולא בכי, וכיון שהזכיר להם מעשה איוב מיד בכי.⁷

ויקרא רבה ט ט – הדרשה שנתארכה עד שכבה הנר

רבי מאיר היה יושב ודורש בלילי שבת. הייתה שם אישה אחת, יושבת ושומעת אותו. נשתתהה דרשתו, המתינה עד שגמר מה שדרש.⁸ הלכה לביתה ומצאה את הנר כבוי. אמר לה בעלה: היכן היית? אמרה לו: ישבתי ושמעתי את הדרוש. אמר לה: כן וכן,⁹ לא תיכנסי לכאן, עד שאת הולכת ורוקקת בפני הדרוש. ישבו שבת ראשונה, שבת שנייה ושלישית. אמרו לה שכנותיה: עד עכשיו אתם צהובים זה לזה? אנו נלך עמך אצל הדרוש. כיון שראה אותן ר' מאיר, צפה ברוח הקודש, אמר להן: יש מכן אישה היודעת ללחוש לעין? אמרו לה שכנותיה: עכשיו את הולכת ורוקקת בפניו וניתרת לבעלך.¹⁰

מסכת סוטה דף מ עמוד א – דרשה בהלכה ודרשה באגדה

ר' אבהו ור' חייא בר' אבא איקלעו לההוא אתרא, רבי אבהו דרש באגדתא, רבי חייא בר אבא דרש בשמעתא, שבקוה כולי עלמא לרבי חייא בר אבא ואזול לגביה דר' אבהו, חלש דעתיה.¹¹ אמר ליה: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לשני בני אדם, אחד מוכר אבנים טובות ואחד מוכר מיני סידקית. על מי קופצין? לא על זה שמוכר

⁶ רבי עקיבא היה לא רק מגדולי הדרשנים בתוך בית המדרש, שהיה דורש כל אות וכל מילה וכל תג בהלכה, אלא הקדיש מזמנו גם לדרשות לפני הציבור הרחב, כולל תשומת לב לתשומת לב הציבור ונקיטת אמצעים לשעשוע הציבור ושמירה על ערנותו במהלך הדרשה. כך הוא גם בשיר השירים רבה (וילנא) פרשה א ג אצל רבי יהודה הנשיא: "רבי היה יושב ודורש ונתנמנם הציבור, בקש לעוררו, אמר: לדה אשה אחת במצרים ששים ריבוא בכרס אחת, והיה שם תלמיד אחד ורבי ישמעאל ברבי יוסי שמו, אמר ליה: מאן הוה כן? אמר ליה: זו יוכבד שילדה את משה ששקול כנגד ששים רבוא של ישראל". הרי לנו שהדרשן צריך להיות ערני למידת ערנותו של הציבור ולדעת לנקוט באמצעים רטוריים, כולל הומור, על מנת לשמר את הדרשה. ולגבי המקרה של רבי, בניגוד למקרה של רבי עקיבא, נראה שר' ישמעאל ברבי יוסי, שהיה מחשובי תלמידיו ומן הסתם לא נמנם בעצמו, שימש כ"סוכן שתול" ושאלתו הייתה חלק מהרטוריקה לעורר את הקהל. ראה דבריני בדיחות הדעת של חכמים.

⁷ ר' עקיבא גם יודע לגרום לקהל לבכות ומעורר אותם לתשובה. במקום נוסף, הוא מתמודד בפני הציבור עם הבעיה הכאובה של שכר ועונש, שהטרידה את דורם - בעיה שגרמה ליציאתו לתרבות רעה של עמיתו אלישע בן אבויה. ראה רות רבה פרשה ו סימן ד: "פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גינוסר וראה אדם אחד שעלה לראש הדקל ונטל האם על הבנים וירד בשלום, במוצאי שבת ראה אדם אחר שעלה לראש הדקל ונטל הבנים ושלח את האם וירד והכישו נחש ומת, אמר ... היכן טובו של זה והיכן אריכות ימים של זה? ולא ידע שדרשה ר' עקיבא בצבורא: למען ייטב לך - בעולם שכולו טוב, והארכת ימים - לעולם שכולו ארוך". וכשר' עקיבא מבקר את אחד מתלמידיו וראה שאין מי שסועד אותו בחוליו הוא יוצא, בבית המדרש או אולי בציבור רחב יותר, ודורש: "כל מי שאין מבקר חולים - כאילו שופך דמים" (מסכת נדרים דף מ עמוד א). בשני מקומות מצאנו אמנם שתלמידי חכמים אחרים מקנטרים את רבי עקיבא על דרשותיו באגדה ושולחים אותו לעסוק בהלכה: "אמר לו רבי אלעזר בן עזריה: עקיבא, מה לך אצל הגדה? כלה מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות" (סנהדרין סז ע"ב בדרשה על הצפרדע, סנהדרין לח על שני הכסאות שיש למעלה), אבל במקומות רבים אחרים מצאנו את ר' עקיבא כדרשן גדול בהלכה ובאגדה, הן בבית המדרש והן בפני הציבור הרחב. עד שדרשו על ר' עקיבא, בירושלמי שקלים פרק ה הלכה א: "אמר רבי יונה: כתיב: לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל [ישעיהו נג יב] - זה ר' עקיבא שהתקין מדרש ההלכות והגדות". וסכמו: "משמת ר' עקיבא פסקו הדרשנין" (ירושלמי מסכת סוטה פרק ט הלכה טז).

⁸ מנהג זה לדרוש בלילי שבתות דווקא (עוד לפני סעודת השבת) לא מוכר לנו וכל היודע דבר אודותיו - יחכימו. אולי מדובר בלילות החורף המוקדמים. ועל"פ, שבת הייתה יום הדרשות (להוציא חגים, תעניות ומקרים מיוחדים אחרים), אבל לא כולם טרחו לבוא. ראה ביקורת, בגמרא גיטין לח ע"ב, על אותם שקובעים את סעודתם בשבת בשעת הדרשה. ואולי גם זה המקרה שלפנינו. לשון שבועה.

⁹ ראה סוף הסיפור במקור שם, מובא גם בדבריני שלום בין איש ואשתו בפרשת נשא, כיצד מחל ר' מאיר על כבודו ובלבד שיחזור שלום הבית. עוד על ר' מאיר כדורש בציבור, ראה גמרא סנהדרין לח ע"ב אזכור "פרק", היינו דרשתו של ר' מאיר ע"י כובס שכנראה הקשיב טוב יותר מהחכמים לדרשותיו של ר' מאיר שניתנו בציבור ונתן תשובה הולמת למין שהתווכח עם רבי ישמעאל ברבי יוסי: "... אמר ליה ההוא כובס: שבקיה, אנא מהדרנא ליה ... אמר ליה: מנא לך הא? - מפירקיה דרבי מאיר שמיע ליה". ושם גם עדותו של ר' יוחנן על מנהג דרשותיו של ר' מאיר: "אמר רבי יוחנן: כי הוה דריש רבי מאיר בפירקיה הוה דריש תילתא שמעתא, תילתא אגדתא, תילתא מתלי" - שליש הלכה, שליש אגדה ושליש משלים". עוד ראה במדרש רות רבה פרשה ו וקהלת רבה פרשה ז שר' מאיר היה יושב ודורש בבית המדרש של טבריה בשבת ואמר לו שאלישע בן אבויה רבו נמצא בחוץ רוכב על סוס. עזב ר' מאיר את דרשתו ויצא אליו. אך לא ברור אם שם היה דורש בציבור והניח את כל הציבור ויצא לדבר עם רבו, או שמא רק דרש בפני התלמידים. כך או כך, הפסקת הדרשה והיציאה אל רבו שיצא לתרבות רעה, היא וודאי משמעותית.

¹¹ ר' אבהו ור' חייא בר' אבא הזדמנו למקום אחד, רבי אבהו דרש באגדה, רבי חייא בר אבא דרש בשמעתא (בהלכה). עזבו הכל את רבי חייא בר אבא והלכו אצל ר' אבהו. חלשה דעתו.

מיני סידקית?¹² כל יומא הוה מלוה רבי חייא בר אבא לרבי אבהו עד אושפיזיה, משום יקרא דבי קיסר, ההוא יומא אלויה רבי אבהו לרבי חייא בר אבא עד אושפיזיה, ואפילו הכי לא איתותב דעתיה מיניה.¹³

מסכת סוטה דף מ עמוד א – הדרשן והמתורגמן¹⁴

ואמר רבי אבהו: מריש הוה אמינא עינותנא אנא,¹⁵ כיון שראיתו אותו לרבי אבא דמן עכו שאמר הוא טעם אחד והאמורא (המתורגמן שלו) טעם אחד ולא הקפיד, אמרתי: אין אני ענוותן.¹⁶ ומהי ענוותנותו של רבי אבהו? שאמרה לה אשתו של האמורא של רבי אבהו לאשתו של רבי אבהו: זה שלי לא צריך לשלך. וזה שהוא מתכופף ומזדקף מעליו, כבוד בלבד הוא עושה לו.¹⁷ הלכה אשתו ואמרה לו לרבי אבהו, אמר לה: ומאי נפקא ליך מינה? בין כך ובין כך יתקלס העליון (הקב"ה).¹⁸

יקרא רבה פרשה לד יד – לחלוק מצווה

בימיו של ר' תנחומא היו צריכין ישראל למטר. באו אצלו, אמרו לו: רבי, גזור תענית שירד מטר. גזר תענית פעם ראשונה ושניה ולא ירדו גשמים. פעם שלישית קם ודרש, אמר להם: כל העם יחלקו מצווה.¹⁹

תלמוד ירושלמי מסכת ביצה פרק ב הלכה א – להלכה או למעשה

תני: ר"ש בן אלעזר אומר: ממלאה היא אשה את התנור פת מפני שהפת יפה בשעה שהתנור מלא. ... דרש רבי יוחנן לטיבראי כהדא דר"ש בן אלעזר. הוה דרש להון להלכה ואינון סברין לעובדא. אית דבעי מימר: לעובדא דרש להון. אתון ושאלון ליה ודרש להון להלכה. חזר ודרש להון ולא ידעין אין להלכה אין לעובדא.²⁰

¹² כך אומר ר' אבהו לר' חייא בר אבא על מנת להפיס את דעתו. האם רק על מנת להפיס את דעתו? מה באמת חשב ר' אבהו על ערכה של האגדה מול ההלכה? וזה נושא גדול ועצום שרבים דשו ורבים עוד ידושו בו: הלכה ואגדה בעולם של חז"ל.

¹³ כל יום היה ר' חייא בר אבא מלווה את ר' אבהו עד למלונו (אחרי דרשות שניהם) משום כבוד בית הקיסר (לר' אבהו היה מינוי רשמי של השלטונות הרומיים). באותו היום, ליווה ר' אבהו את ר' חייא בר אבא לבית מלונו, ואפילו כך, לא התיישבה דעתו. הרי לנו שני דרשנים שהוזמנו לדרוש בעיר ובמקביל והעם מטבעו נהר לבעל האגדה. ראה אגב שבחו העצמי של ר' אבהו, שיר השירים רבה (וילנא) פרשה א על "צווארך בחרוזים": "ר' אבהו היה יושב ודורש ואש מלהטת סביבותיו אמר שמא איני חורז בדברי תורה כתיקנן דאמר ר' לוי אית דידע למחרוז ולא ידע למקדח ואית דידע למקדח ולא ידע למחרוז. ברם אנא הוינא חרוזא ואנא הוינא קדוחא". ובימינו, אולי משום המקרה הזה ודומיו, מקובל שאותו חכם דורש גם בהלכה וגם באגדה: פותח בהלכה ועובר לדברי אגדה (ומסיים בדברי כיבושין?). ראה מבנה דרשותיו של ר' מאיר, הערה 10 לעיל, והמדרש האחרון החותם את הדף.

¹⁴ בהמשך למקור הקודם, אבל מובא בגמרא לפניו.

¹⁵ מתחילה הייתי אומר ענוותן אני. משפט ששייך לקבוצה רחבה של אמירות חכמים על עצמם בלי להצטנע בערך עצמם (נושא שווה דף בפני עצמו). מכאן ואילך נביא את לשון הגמרא בתרגום לעברית בעזרת פירוש שטיינזלץ.

¹⁶ האמורא היה עומד ליד הרב שהיה מדבר בקול נמוך ומשמיע בקול רם את דבריו לציבור. מן הסתם היה בעל קול חזק (שלא כרב) וגם תלמיד חכם ובעל זכרון טוב. וגם תרגם את דברי הרב לשפה שהקהל רגיל בה: ארמית או יוונית.

¹⁷ בעלי, לא צריך את בעלך. וזה שהוא גוחך ומקשיב לו (ואח"כ מדבר אל הקהל) עושה זאת רק מתוך כבוד לרב. העגלון והרב!

¹⁸ אגב המקורות שהבאנו ונביא וכהמשך למקור הקודם, הרי לנו תיאור תפקידו של האמורא או המתורגמן כעומד לצד הדרשן ומסייע לו. כאן אמנם לגנאי, אבל הנושא קיים וחז"ל תולים אותו כבר ביחסי משה ויהושע (ספרי במדבר קמ, זוטא כז יט). ראה חובות המתורגמן בירושלמי מגילה פרק ד הלכה י: "תורגמן שהוא עומד לפני חכם אינו רשאי לא לשנות ולא לכתוב ולא להוסיף אלא אם כן היה אביו או רבו". ושם רשימה מכובדת של חכמים ששימשו תחילה גם כמתורגמים. ובגמרא חגיגה יד ע"א דורש ר' אבהו (!) גיל מינימלי של חמישים מהמתורגמן. ואחרי כל זאת יש מקרים שהמתורגמן נאלץ לכסות על מי שהתמנה לתפקיד ציבורי והוא לא ראויו ולא תלמיד חכם. ראה גמרא סנהדרין ז ע"ב: "דבי נשיאה אוקמו דינא דלא הוה גמיר. אמר ליה ליהודה בר נחמני מתורגמניה דריש לקיש: קום עליה באמורא. קם, גחין עליה, ולא אמר ליה ולא מידי. פתח ואמר: הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם הוא יורה הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרב".

¹⁹ וההמשך שם בסיפור על אותו אדם שנתן צדקה לגרושתו וקיים את הפסוק בישעיה נח ז: "ומבְּשֶׁךְךָ לֹא תִתְעַלֵּם", מובא בדברינו [מצוות צדקה](#) בפרשת בהר. אחד מהאירועים 'הקלאסיים' של דרשה בציבור היא תענית בכלל, תענית גשמים בפרט, כמתואר במשנה מסכת תענית, פרק ב משנה א: "סדר תענית כיצד? מוציאים את התביה לרחובה של עיר ונותנים אפר מקלה על גבי התביה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו. הזקן שבהן אומר לפניו דברי כיבושין: אחינו, לא נאמר באנשי יינוה (ינוה ג') וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה. ובקבלה הוא אומר (יואל ב') וקרעו לבבכם ואל בגדיכם". דברי הכיבושין של ר' תנחומא, בדרשתו, הם שכל אחד ילך ויעשה מצווה, כאשר הכוונה בפשטות היא למצוות צדקה ועזרה איש לחברו. וכלשון המקבילה למדרש זה בבראשית לג ג פרשת נח: "הבריות מרחמין אלו על אלו והקב"ה מתמלא עליהן רחמים ... התמלאו רחמים אלו על אלו והקב"ה מתמלא עליכם רחמים". וכפי שמסיים המדרש את הסיפור על האיש וגרושתו: "באותה שעה הגביה רבי תנחומא פניו כלפי מעלה ואמר: ריבון על העולמים, מה אם זה שאין לה עליו מזונות ראה אותה בצרה ונתמלא עליה רחמים, אתה שכתוב בך חנון ורחום ואנו בני ידידיך בני אברהם יצחק ויעקב, על אחת כמה וכמה שתתמלא עלינו רחמים. מיד ירדו גשמים ונתרה העולם". ראה סיפור זה בדברינו [מצוות צדקה](#) בפרשת בהר.

²⁰ דרשן יכול גם לבלבל קצת את הקהל בדרשותיו. מדובר כאן בדין ריבוי אפיה ביום טוב, גם אם לא הכל נחוץ לחג. בהלכה יש הבחנה חשובה בין דבר שנאמר "להלכה" ובין דבר שהורו בו לעשות מעשה. ראה מסכת בבא בתרא דף קל עמוד ב: "מר סבר הלכה עדיפא, ומר סבר: מעשה רב. תנו רבנן: אין למדין הלכה לא מפי למוד ולא מפי מעשה - עד שיאמרו לו הלכה למעשה, שאל ואמרו לו הלכה למעשה - ילך ויעשה מעשה, ובלבד שלא ידמה". ראה גם במקומות רבים בש"ס הביטוי: "כאן להלכה וכאן למעשה". ראה גם הביטוי בירושלמי סוטה פרק ה הלכה ב: "למדרשו קילסו, אבל למעשה אין הלכה כיוצא בו". ושוב בגמרא בבא בתרא הנ"ל: "א"ל ר' אסי לר' יוחנן: כי אמר לן מר הלכה הכי, נעביד מעשה? אמר: לא תעבידו עד דאמינא הלכה למעשה". לא בכדי השתרבב הביטוי "הלכה

בראשית רבה פרשת וישלח, פרשה פא סימן ב – טפתה עליו רוחו

רבינו הוה עבר על סימוניא ויצאו אנשי סימוניא לקראתו. אמרו לו: רבי, תן לנו אדם אחד שיהא מקרא אותנו ושונה אותנו ודן את דיננו. נתן להם רבי לוי בר סיסי. עשו לו בימה גדולה והושיבו אותו למעלה ממנה. נתעלמו דברי תורה מפיו שאלו אותו שלשה שאלות...²¹ ולא השיבן כלום. אמרו: שמא אין הוא בן אולפן, בן אגדה הוא.²² נשאלו מקראות...²³ ולא השיבם. וכיון שראה שצרתו צרה, השכים בבקר והלך לו אצל רבינו. א"ל: מה עשו לך אנשי סימוניא? אמר לו: אל תזכירני צרתי. שלשה שאלות שאלו אותי ולא יכולתי להשיבם. א"ל: ומה הם?...²⁴ אמר לו: ולמה לא השיבות אותם כשם שהשיבות אותי? אמר לו: עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי עליה למעלה הימנה, וטפת רוחי עלי ונתעלמו ממני דברי תורה. וקרא עליו המקרא הזה: "אִם-נִבְלַתְּ בְּהַתְנַשֵּׂא וְאִם-זְמוּתְךָ יָד לְפָהּ" (משלי ל לב).²⁵

מסכת אבות דרבי נתן נוסח א פרק מא – רך כקנה ולא קשה כארז

... אותו היום נכנס רבי שמעון (בן אלעזר) לבית המדרש הגדול שלו ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ולא יהא קשה כארז. מה קנה זה כל הרוחות באות ונושבת בו, הולך ובא עמהם. דממו הרוחות, חוזר הקנה עומד במקומו. ומה סופו של קנה זה? זכה ליטול הימנו קולמוס לכתוב ספר תורה. אבל ארז, אינו עומד במקומו, אלא כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו. ומה סופו של ארז? באים עליו סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים והשאר משליכין אותו לאור. מכאן אמרו: "יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז".²⁶

בראשית רבה סד י, פרשת תולדות – העצם בגרונו של האריה

בימי רבי יהושע בן חנניה גזרה מלכות הרשעה שייבנה בית המקדש... והיו הקהילות מצומתות בבקעת בית רימון זו. כיון שבאו הכתבים התחילו בוכים.²⁷ בקשו למרוד על המלכות. אמרו: יכנס אדם אחד חכם וישדל את הציבור. יכנס ר' יהושע בן חנניה שהוא אסכולוסטקיא של תורה.²⁸ עלה ודרש: אריה טרף טרף ועמד עצם בגרונו. אמר: כל הבא ומוציא אותו אני נותן לו שכרו. בא אותו קורא מצרי שמקורו ארוך ונתן מקורו והוציאו. אמר

למעשה" עד ימינו. כל זה טוב ויפה בבית המדרש, אבל בדרשה בציבור, נראה שהדרשן צריך לבוא מוכן ולא לבלבל את הקהל, כבסופה של דרשת ר' יוחנן לקהל בטבריה שלא ידעו כיצד לנהוג למעשה. או שמא הקהל צריך להיות מספיק בוגר, על מנת להבין שגם הקטע ההלכתי בדרשות בציבור הוא לפלפול בעלמא ולא "הלכה למעשה".

²¹ בהלכה.

²² בן או בר אולפן, היינו חכם בתורה, בר אוריין. ראה תואר זה גם במדרש ויקרא רבה ג א ושם גם תארים נוספים: בן הלכות (בר הילכן ובן מכילות (בר מכילאן). ובר אולפן הוא הכי גבוה. ולא עמדנו על ההבדלים המדויקים של תארים אלה.

²³ שאלנו אותו פסוקים מספר דניאל ולא ידע לפרשם.

²⁴ כאן משחזר לוי בר סיסי את כל השאלות בהלכה ובמקראות ששאלו אותו ועונה עליהם כראוי.

²⁵ המעבר של חכמים מלמדנות ודרשות פנימיות בבית המדרש, לדרשות ולימוד לציבור הרחב, איננו כה פשוט ולא כל אחד ניחן בסגולותיהם של רבי יהודה הנשיא, ר' עקיבא, ר' מאיר ור' אבהו. לא לכל אחד היו יכולות של "דרוש". ראה שמות רבה כז ט מה קורה בעת שתלמיד חכם יוצא מחממת בית המדרש ונוטל חלק בצרכי הציבור (מובא בדברינו **אני ואתה עומדים בזירה – או נצחת או נצחתי**, בפרשת יתרו). אח"כ, אנחנו מוצאים את לוי בר סיסי נושא דרשה לפה הציבור בנהרדעא (ירושלמי סוכה פרק ד הלכה ג), אבל ההתחלה הייתה קשה. מקרה דומה של יציאת תלמיד חכם מבית המדרש לציבור הרחב, אמנם לא בדרשה בציבור אלא בתפילה, מצאנו בסיפור על ר' אלעזר חסמא, ויקרא רבה כג ד: "ר' אלעזר חסמא הלך למקום אחד. אמרו לו: יודע רבי לפרוס על שמה? אמר להם: לאו. – יודע רבי לקרב (לעבור לפני התיבה)? אמר להם: לאו. אמרו לו: על חנין קראו לך רבי. נתכרמו פניו". ראה המשך הסיפור במקור שם שר' אלעזר הולך לר' עקיבא וזה מלמדו לפרוס על שמה ולעבור לפני התיבה והוא חוזר לאותו מקום והפעם מצליח. "אמרו: הרי נתחסם ר' אלעזר והיו קוראים אותו ר' אלעזר חסמא". עוד שם על ר' יונה: "ר' יונה היה מלמד לתלמידיו אפילו ברכת חתנים ואפילו ברכת אבליים. לומר: היו גברים בכל דבר". ראה דברינו **ברכת אבליים** במיוחדים.

²⁶ דרשה זו איננה 'דרשת ציבור' רגילה ואין אלה דברי פתיחה בדרך ארץ לפני הדרשה העיקרית. מדובר כאן במקרה מיוחד, בדרשה 'אד הוק', שבה ר' שמעון בן אלעזר מתנצל בפני הציבור על מקרה לא נעים שאירע לו. ראה במקור שם תחילת הסיפור: "מעשה ברבי שמעון בן אלעזר שבא ממגדל עדר מבית רבו והיה רוכב על החמור ומטייל על שפת הים. ראה אדם אחד שהיה מכוער ביותר, א"ל: ריקה, כמה מכוער אתה. שמא כל בני עירך מכוערין כמותך. א"ל: ומה אעשה? לך לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכוער כלי זה שעשית. כיון שידע רבי שמעון שחטא ירד מן החמור והיה משתטח לפניו. אמר לו: נענית לך מחול לי. אמר לו איני מוחל לך עד [שתלך] לאומן שעשאני ותאמר כמה מכוער כלי זה שעשית". ר' שמעון פוגע באיש מסיבה לא ברורה (זחה דעתו עליו) ולאחר שהכיר בטעותו הוא מתנצל בפומבי בבית המדרש הגדול שלו. אין זו, כאמור 'דרשת ציבור' רגילה, אלא הודאה בפומבי והתנצלות חדי-פעמית. ואולי מכאן ואילך, אכן כך פתח ר' שמעון את דרשותיו ולימודו בבית המדרש הגדול שלו, במעין תזכורת לאירוע שקרה וקבלה-אזהרה לעתיד.

²⁷ שהמלכות, רומא, שינתה את דעתה, בעקבות הלשנות הכותים (בקטע שהשמטנו). ראה מדרש זה במלואו במקור וכן בדברינו **משלי חיות במדרש** בפרשת וישלח.

²⁸ למדן – Scholar.

לו: תן לי שכרי. אמר לו: לך והשתבח ואומר שנכנסת לפיו של הארי ויצאת בשלום. כך, דיינו שנכנסנו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום.²⁹

מדרש משלי (בובר) פרשה יד סימן כח – אמן יהא שמייה רבה מבורך

"ברוב עם הדרת מלך ובאפס לאום מחתת רזון" (משלי יד כח). אמר ר' חמא בר חנינא: בוא וראה שבחו וגדולתו של הקב"ה, שאעפ"י שיש לפניו אלף אלפי אלפים וריבי רבבות כתות של מלאכי השרת שישרתוהו וישבחוהו, אינו רוצה בשבחן של כולם, אלא בשבחן של ישראל, שנאמר: "ברוב עם הדרת מלך" ... אמר ר' סימון: אימתי הקב"ה מתעלה בעולמו? בשעה שישראל נאספים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ונותנין שבח וקילוס לפני בוראן. ר' ישמעאל אומר: בשעה שישראל נאספין בבתי מדרשות ושומעין אגדה מפי חכם, ואח"כ עונין: אמן יהא שמייה רבא מבורך. באותה שעה הקב"ה שמח ומתעלה בעולמו, ואומר למלאכי השרת בואו וראו עם זו שיצרת בעולמי כמה הן משבחין אותי, באותה שעה מלבישין אותו הוד והדר, לכך נאמר: "ברוב עם הדרת מלך".³⁰

אחרית דבר - שמות רבה מ א, פרשת כי תשא

כך פתח ר' תנחומא בר אבא: "אָז רָאָה וַיִּסְפְּרָה הַכִּינָה וְגַם חִקְרָה" (איוב כח כז)³¹ ... אמרו רבותינו: צריך אדם להיות נוטל מִשְׁאֵלוֹ³² לומר פרקו או אגדתו או מדרשו, בשעה שהוא מבקש לאמרם בצבור. לא יאמר: הואיל שאני יודע יפה, כשאכנס לדרוש אני אומר. א"ר אחא: מן האלהים אתה למד. כשבקש (הקב"ה) לומר תורה לישראל, אָמְרָה ארבע פעמים בינו לבין עצמו עד שלא אמרה לישראל, שנאמר: "אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה".³³ ואח"כ: "ויאמר לאדם וכו'". וכן: "וידבר אלהים את כל הדברים האלה" (שמות כ א), ואח"כ: "לאמר" – לישראל. אמרו רבנן: ר' יוחנן בן תורתא בא פעם אחת לפני רבי עקיבא, אמר לו: עמוד וקרא בתורה. אמר להם: לא עברתי על הפרשה, ושבחוהו חכמים. הוי: "אז ראה ויספרה הכינה גם חקרה".³⁴

²⁹ גם כאן, מדובר בדרשה בציבור 'אד-הוק', כאשר ר' יהושע נשלח להרגיע את העם שהתאכזב מאד משינוי דעתה של המלכות וביטול הרשות לחזור ולבנות את בית המקדש והיה חשש למרד נוסף. לא ברור מהו הרקע ההיסטורי של האירוע המתואר במדרש זה, יש שמייחסים אותו לשלטונו של הקיסר אדריינוס (138-117) שבביקורו בארץ בשנת 130-129 נתן ליהודים רשות לחזור ולבנות את בית המקדש (או כך לפחות הבינו היהודים או רצו להבין) ואח"כ חזר בו מהבטחתו (או שהתברר שבעצם לא הבטיח). ראה הנושא [בויקיפדיה](#) ובערך [אדריינוס](#) באתר דעת. כך או כך, ניסיונות ההרגעה של ר' יהושע כנראה לא הועילו וסוף דבר שבעקבות אכזבה זו פרץ בשנת 133 מרד בר כוכבא ובעקבות כישלונו באו גזירות השמד של אדריינוס.

³⁰ בחרנו במדרש זה לסכם את דברינו. הדרשות בציבור נוסדו, כפי שמתאר יוסף היימן בספרו הנ"ל בשעות מצוקה וסער, בשנים שלאחר חורבן בית שני והשמד שבעקבות מרד בר כוכבא. ברבות השנים, תכפו הצרות והנדידה בין הגלויות, ולכל מקום שהלכו ישראל, הלכה איתם כוחה ונחמתה של 'הדרשה בציבור'. באה הדרשה של מדרש משלי ודורשת את הדרשה בציבור: את כוחה של התכנסות הקהל לשמוע לקח מפי החכם-הדרשן ואולי גם להתנחם, האחד בסבלו וצרותיו של השני. הדרשה מאירה את 'הדרשה בציבור', מעמד אסיפת הקהל לשמיעת "אגדה מפי חכם", באור חדש ובהיר. זו לא רק אסיפה של שותפות בסבל וצרה, של חיזוק ונחמה הדדיים, של דרשן המעודד את הקהל השפוף, אלא התכנסות של אור שיוויר מלמעלה מכח ההתכנסות מלמטה. אור של "הדרת מלך", אור שמתלווה לו בת קול: שְׂפָחוּנִי בְּנִי, שְׂפָחוּנִי בְּנִי - שְׂפָחוּנִי בְּנִי, שְׂפָחוּנִי בְּנִי". דרשה זו משמשת, אגב, מקור חשוב למנהג לסיים כל לימוד תורה בדרשתו של ר' חנניה בן עקשיא, החותמת את משנה מסכת מכות: "רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר (ישעיה מ"ב) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר". על מנת לומר בסוף הדרשה "אמן יהא שמייה רבה מבורך", אמירה שהורחבה ברבות השנים לקדיש דרבנן. חייבים לשלב אגדה בדרשה. אין לומר "אמן יהא שמייה רבה מבורך" – קדיש דרבנן- על דרשה שהיא רק בהלכה ומיועדת לתלמידי חכמים. הדרשה חייבת להקיף את הציבור כולו וחייבת להיות, מקצתה לפחות, דרשה עממית. את זאת אנו לומדים, בין השאר, מהקטע לעיל: "אמר ר' סימון: אימתי הקב"ה מתעלה בעולמו? בשעה שישראל נאספים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ונותנין שבח וקילוס לפני בוראן. ר' ישמעאל אומר: בשעה שישראל נאספין בבתי מדרשות ושומעין אגדה מפי חכם, ואח"כ עונין: אמן יהא שמייה רבא מבורך".

³¹ והפסוק הסמוך שם: "וַיֹּאמֶר לְאָדָם הֵן יֵרָאֵת אֲדֹנָי הִיא חֲכֵמָה וְסוֹר מֵרַע בִּינָה". הדרשה שם בנויה על צמד פסוקים אלה ומתייחסת לחשיבות של יראת חטא כמשלימה לחכמה. משם עוברת הדרשה לבצלאל ששילב את שתיהן ובזכות כך נבחר למלאכת המשכן. וזה הקשר לפרשת כי תשא. ראה דברינו [בצלאל – בצל אל](#) בפרשת כי תשא. ואנו 'תלשנו' מהדרשה את הזקוק לעניינינו.

³² לטרוח. משאוי = משא.

³³ ראה מקבילה או אולי מקור בבראשית רבה כד ה ושם יש שתי דעות: רבותינו מסתפקים בשתי פעמים: "רבנן אמרין כל דיבור ודיבור שהיה הקב"ה אומר למשה היה אומר שתי פעמים בלבו ואח"כ היה אומר למשה", אבל ר' אחא אומר שם ארבע פעמים וכך נקט מדרש שמות רבה. השווה ארבע פעמים אלה עם תיאור סדר המשנה בגמרא עירובין נד ע"ב: "כיצד סדר משנה? שם כל מלמד חזר על משנתו ארבע פעמים וכל קבוצה או ציבור שמעו ארבע פעמים. אבל שם זה עניין של לימוד ושינון, לא הכנה לדרשה.

³⁴ אולי היינו צריכים להביא מדרש זה בראש דברינו, כפתיחה לכל הפתיחות, אך אולי: "טוב אחרית דבר מראשיתו". אדם הרוצה או מתבקש לדרוש בציבור צריך לחזור על דרשתו מספר פעמים ולשננה היטב לפני שיעלה וידרוש לפני הציבור. וממי למדנו זאת? לא רק מהפסוק באיוב, מספרות החכמה, אלא מהקב"ה בכבודו ובעצמו, מהפסוק הפותח את עשרת הדברות. על מנת להדגיש את חשיבות העניין, מוכן הדרשן לתאר שהקב"ה כביכול שינן עם עצמו את עשרת הדברות לפני שאמרן לבני ישראל! ראה בהקשר זה שוב את הסיפור על ר' אלעזר חסמא שהבאנו בהערה 25 לעיל. ומר' יוחנן בן תורתא גם למדנו שיש להתכונן לקריאה בתורה וכנראה שמי שקרא בתורה שבכתב גם פירש ודרש בפרשה. בן תורתא הוא בן השור. ראה הסיפור על הפרה שמכר לגוי ולא רצתה לעבוד בשבת שמשם ניתן לו שמו, פסיקתא רבתי פיסקה יד פרשת פרה. הוא אגב גם זה שעמד מול ר' עקיבא במרד בר כוכבא ואמר לו: "עקיבה, יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבא" (ירושלמי מסכת תענית פרק ד הלכה ה, איכה רבה ב ד).

שבת שלום וגדול

מחלקי המים

מים אחרונים: מן הסתם יש עוד דוגמאות לדרשות חכמים בציבור שלא נזכרו כאן וכל היודע על כך אנא ימהר להחיש שמועתו הטובה אלינו.